

ПОНЯТТЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ТА ЗАХІДНІЙ НАУЦІ: КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ

Аналізується специфіка підходів до розуміння сутності правової культури у вітчизняній та західній науці, розкриваються зміни, що відбуваються в осмисленні цього феномену на нинішньому етапі розвитку українського суспільства.

Ключові слова: *правова культура, правова система, право як культура.*

Анализируется специфика подходов к пониманию сущности правовой культуры в отечественной и западной науке, раскрываются изменения, которые происходят в осмыслении этого феномена на нынешнем этапе развития украинского общества.

Ключевые слова: *правовая культура, правовая система, право как культура.*

Specific of the approach to understanding of the essence of legal culture in native and west science are analyzed in this article, as well as it discloses changes, that take place in present stage of the development of Ukrainian society.

Key words: *legal culture, legal system, a law as a culture.*

Найактуальнішою проблемою вдосконалення суспільних відносин у посттоталітарному українському суспільстві є формування правової культури його громадян, що розглядається як один з пріоритетних напрямів державної політики суверенної Української держави [1]. Проте практичне вирішення цієї актуальної проблеми великою мірою залежить від розуміння самого поняття правової культури. Єдиного розуміння його сутності в науці ще не існує. Ще й досі зберігаються істотні відмінності в трактуванні цього поняття в західній та вітчизняній науковій думці. Мета статті полягає в розкритті особливостей визначення поняття правової культури у вітчизняній і західній науці на основі компаративного аналізу процесів його генезису та розвитку.

У вітчизняній науці правова культура традиційно визначалася як культура, що формується під впливом права. За комуністичного режиму, який майже три чверті століття функціонував на терені України, поняттю права надавалося ідеологічного забарвлення. Як зазначають Л. Кормич та В. Багацький, «Маркс звів право до ідеології» [2, с. 60]. Відповідно до марксистського постулату про право як «утілену у закон волю пануючого класу», правова культура також трактувалася як класове явище. «Виконання правової норми слугує охороні та реалізації об'єктивно існуючих класових інтересів», — наголосив у одній з перших

у радянському суспільствознавстві монографій, що присвячені з'ясуванню сутності феномену правової культури, М. Кейзеров [3]. «Соціалізм, оцінюючи з класових позицій юридично-культурну спадщину минулого, наповнює правову культуру принципово новим соціальним змістом та відповідними йому правовими формами, створюючи таким чином соціалістичну правову культуру», — вказували автори радянського «Юридичного енциклопедичного словника» [4, с. 355].

Характерною ознакою радянських інтерпретацій правової культури була їх політизація. Ідея домінування політичної культури над правовою є основною в монографії М. Кейзерова, що згадана вище. Інша радянська дослідниця феномену правової культури О. Лукашева наголосила: «Правова культура ... проголошує святість та непорушність соціалістичного правопорядку. Вона невід'ємна від соціалістичної політичної організації суспільства» [5, с. 137]. В. Шишкін вважав, що компонентом правової культури є державно-правова ідеологія, яка панує в суспільстві: «Правова культура суспільства перебуває в найтіснішій взаємодії з політичною культурою, утворюючи правовий базис, характеризуючи її сутність та створюючи симбіоз, без якого неможливо уявити функціонування суспільства розвинутого соціалізму» [6, с.23]. Відповідно до розуміння сутності правової культури інтерпретувався й процес її формування. В. Шишкін вважав об'єктивними чинниками формування соціалістичної правової культури : провідну роль марксистсько-ленінської партії робітничого класу, що ґрунтується на союзі з іншими верствами населення; соціалістичну державність; суспільну власність на засоби виробництва; поєднання науково-технічного прогресу з плановим господарством; широкі права трудящих, що гарантовані суспільним ладом [6]. Е. Лукашева вважала, що мета правового виховання полягає у виробленні «правильного розуміння ними [трудящими, І. К.] смислу та спрямованості радянських законів» [7, с. 5]. Ідеологічний підхід та класове трактування права спричинили суперечливий характер радянської правової культури та фактично, як зазначає А. Скуратівський, заперечення права як такого [8].

Натомість у західній науці, де теорія культури набула значно глибшої розробки, домінує культурологічний підхід до визначення цього поняття. У його межах поняття «правова культура» (англ. legal culture) трактується не з позиції права, а з точки зору культури. При цьому саме право інтерпретується як культурний феномен, а правова система — як формалізоване виявлення правової культури [9]. «На Заході чинне юридичне право в цілому перебуває у сфері правової культури, не тільки суспільної, але й індивідуальної», — вказує А. Петровська [10, с.38]. Культурологічний підхід зумовлює ширший зміст цього поняття. Якщо в межах

юридичної науки правова культура трактується як феномен правової системи, то в межах культурології — як явище, притаманне не тільки правовій сфері, а таке, що пронизує всю систему суспільних відносин.

Дещо ширшому розумінню поняття «правова культура» в західній науці сприяв плюралізм її наукових парадигм. Проблема правової культури набула відбиття у філософії, соціальної антропології, політичній науці й інших дисциплінах соціально-гуманітарного циклу, що дозволило дослідити різно-сторонні аспекти цього складного суспільного явища. Важливу роль у формуванні уявлень щодо сутності правової культури відіграла концепція нової парадигми правової культури (культурної сім'ї), що висунута М. ван Хоєком та М. Веррінгтоном [11]. Новація, яку запровадили М. ван Хоєк і М. Веррінгтон, полягає в тому, що замість концепцій «права як сукупності норм» та «права як інструменту інтеграції», які домінували в порівняльному праві, вони запропонували концепцію «права як культури». Підхід, оснований на концепції «права як культури», передбачає три рівні порівняльного дослідження. Правові системи досліджуються в контексті великих культурних (правових) сімей, що існують у світі: африканської, азійської, ісламської та західної. На першому рівні виявляються фундаментальні відмінності між цими культурами, зокрема роль права в суспільстві, та ставлення (attitudes) людей до права. На цій основі проводиться «міжкультурне» порівняння в контексті зіставлення раціоналізму й ірраціоналізму, індивідуалізму і колективізму. Другий рівень передбачає традиційне порівняльно-правове дослідження в межах великої культурної родини. На третьому рівні відбувається юридично-технічне порівняння правових систем, виявляються елементи парадигми, які є ідентичними. Тобто йдеться не про порівняння законодавчої та судової практики, а про роль права в суспільствах, які порівнюються.

Особливості підходів до розуміння сутності правової культури у вітчизняній і західній науці відбиває табл. 1.

Таблиця 1

Відмінність підходів до визначення сутності
правової культури в західній і вітчизняній науці

Наукові школи	Трактування феномену правової культури
Вітчизняна	Правова культура як феномен правової системи суспільства
Європейська	Правова культура як феномен загальної культури суспільства

Усунення радянського комуністичного режиму, здобуття Україною державної незалежності та початок розбудови в ній вільного демократичного суспільства і правової держави спричинили суттєві зміни в розумінні сутності правової культури. В умовах демократизації суспільного життя, розбудови правової держави культурологічний підхід поступово завойовує своє місце й у вітчизняній науці. «В сучасних наукових дослідженнях, — вказують І. Коваленко та С. Шефель, — помітні певні зрушення у бік живлення іманентної специфіки правового світогляду, який обов'язково містить в собі загальний соціумний дух, відбиток моральних, релігійних та інших традицій. Такий розгляд стає можливим завдяки використанню у правовій рефлексії соціодуховного та правокультурного підходів ... , що дозволяє усунути світоглядні та методологічні недоліки правового позитивізму та природно-правового мислення. Цей новий напрямок у правовій думці дозволяє, наприклад, розглядати проблему прав особистості та громадянина не у вигляді загальних декларацій та абстрактних ідеалів, а, насамперед, адаптуючи їх до конкретної етнокультурної специфіки, враховуючи обов'язково духовно-культурні устої суспільства» [12, с.156].

Зв'язок із Заходом є вельми важливим у вирішенні правової проблематики, оскільки, як стверджує А. Петровська, тільки західна цивілізація є правовою, тільки в західній цивілізації право більше розроблене, найефективніше діє, у ній право є базовим, універсальним регулятором усіх суспільних відносин [13]. В. Зимогляд наводить таке визначення цього суспільного феномену: «Правова культура являє собою один із аспектів загальнолюдської культури, втілений у праві та юридичній практиці» [14, с.43]. Як невід'ємну частину загальної культури, — систему правових цінностей (форм, норм, принципів та інститутів), розуміння й установок, — трактує правову культуру О. Скакун [15]. Аналіз права з позиції культури міститься в спільній праці П Біленчука,

В. Гвоздецького, С. Слівки [16]. Говорячи про залежність права від культури та про генезу правової культури автори зазначають: «Право тісно пов'язане з такими видами культури як духовна, моральна, національна, державна, суспільна, політична, економічна, психологічна, інтелектуальна, педагогічна, наукова, інформаційна, управлінська (менеджментська), парламентська, законодавча, професійна, побутова та ін. — окремі елементи цих видів культури формують правову культуру суспільства» [16, с.124]. Розкриваючи взаємозв'язок культурних та правових норм, автори відзначають: «Культурні норми щодо правових мають первинний характер, тобто існує ознака дочерності права щодо культури, то правові норми повинні постійно зазнавати своєрідної культурної кореляції. Такою кореляцією слугують, як відомо, духовні норми і моральні, узгоджені з першими» [16, с. 125].

У зв'язку з цим великий інтерес викликає думка відомого фахівця в галузі конституційного права, доктора юридичних наук Ю. Тодики про відповідність правової культури якості правового життя суспільства, рівню його розвитку. «Сучасний рівень правової культури в Україні, — наголошував він, — визначається передусім правосвідомістю населення, тобто тим, наскільки освоєні такі правові феномени, як цінність прав і свобод людини і громадянина, важливість чіткої юридичної процедури при вирішенні суперечок, тим, наскільки населення інформоване в правовому сенсі, яке його емоційне ставлення до закону, суду, різних правоохоронних органів, юридичних засобів і процедур, яка установка громадян на виконання юридичних норм, і передусім конституційних» [17, с. 22-23].

Упровадження культурологічного підходу має велике значення для розуміння сутності права та його генезису. «Рух у цьому напрямі, — вказує віце-президент Академії правових наук України О. Петришин, — має забезпечити не лише розуміння юридичної царини як необхідної складової вирішення соціальних проблем, але й наближення її до соціально-антропологічних критеріїв шляхом покладення в основу соціуму та правової системи основоположних свобод людини як соціалізованого індивіда, що поєднує у своїй активності власну суб'єктивність та об'єктивність соціального світу, виразником якої є передовсім норми поведінки» [18, с. 260].

Цікавим, хоча й досить дискусійним є трактування правової культури крізь призму феноменологічної концепції рис національного характеру Д. Чижевського, здійснене С. Максимовим. Науковець вважає, що правову культуру українського суспільства зумовлюють три риси. Перша — «емоціоналізм», що означає перевагу емоційно-почуттєвого елемента над раціональним. Хоча ця риса значною мірою ускладнює формування правової культури

(оскільки праву ближчі логічні міркування), але вона веде до акцентуації уваги на «внутрішньому» в людині, на його моральній мотивації, і це дозволяє передбачити можливість розвитку здатності до самообмеження, до моральної автономії як «клітинки» правосвідомості. Друга риса — «індивідуалізм і прагнення до свободи» — зумовлює визнання більшої цінності суб'єктного права, безпосередньо не пов'язаного з владою, стійку тенденцію дистанціювання від неї. Третя риса — «неспокій і рухливість», яка являє собою похідний результат двох перших. Вона проявляється в «несталості» позицій, тенденції «до взаємної боротьби, руйнування власних і чужих життєвих форм» тощо і призводить до «нестійкості волі» та «підвищеної емоційності», результатом чого є непослідовність вчинків, недостатність завзятості в здійсненні повсякденної роботи в соціальному перетворенні. На основі вищезазначеного С. Максимов дійшов висновку: специфіка української правової культури полягає в тому, що автономна (самозаконна) особистість ще не відкрита в собі кожному і не визнана в інших усіма як основа правового життя [19].

Таким чином, головна відмінність трактування поняття правової культури у вітчизняній науці, порівняно із західною, полягала в тому, що в західній науці вважали правову культуру передусім культурним феноменом, який екстраполюється на право, а у вітчизняній — правова культура є правовим феноменом, що віддзеркалюється в культурі. Різницю підходів до трактування правової культури зумовлювала відмінність політичних режимів. На Заході в умовах ліберальних держав право формувалося під впливом громадянського суспільства, яке втілювало свої інтереси в юридичні норми. За радянського тоталітаризму, який зруйнував в центрі громадянське суспільство, надав суспільній системі монополістичного характеру та намагався ідеологізувати суспільну культуру, право відбивало волю правлячої політичної сили. Усунення тоталітарного режиму й орієнтація на розбудову в Україні вільного демократичного суспільства зумовили суттєві зміни трактування політико-культурного феномену у зв'язку зі сприйняттям західних концепцій правової культури та посиленням уваги до ролі суспільної культури в процесі формування системи права.

Перспектива формування правової культури суспільства — складний процес, який потребує наукового вивчення і реалізації через державну політику.

Список літератури

1. Засади державної політики України в галузі прав людини, затверджені Постановою Верховної Ради України від 17 червня 1999 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
2. Кормич Л. І. Деякі аспекти правової культури Заходу і Сходу / Л. І. Кормич, В. В. Багацький // Митна справа. — 2004. — № 5. — С. 59–63.
3. Кейзеров Н. М. Политическая и правовая культура: методологические проблемы / Н. М. Кейзеров. — М. : Юрид. лит., 1983. — 232 с.
4. Юридический энциклопедический словарь / гл. ред. А. Я. Сухарев. — 2-е изд., доп. — М. : Сов. Энциклопедия, 1987. — 528 с.
5. Лукашова Е. А. Правосознание, правовое воспитание и правовая культура / Е. А. Лукашева // Сов. государство и право. — 1976. — № 1. — С. 129–137.
6. Шишкин В. Д. Правовая культура в условиях социализма / В. Д. Шишкин // Сов. государство и право. — 1980. — № 6. — С. 122–128.
7. Лукашева Е. А. В.И Ленин о правовой культуре и законности / Е. А. Лукашева // Социалистическая законность. — 1969. — № 4. — С. 5–16.
8. Скуратівський А. Феномен радянської правової культури та його вплив на суспільно-правовий розвиток українського суспільства / А. Скуратівський // Вісн. Укр. акад. держ. управл. при Президентові України. — 2003. — № 2. — С. 364–374.
9. Бланкербург Э. Правовая система Нидерландов / Э. Бланкербург. — М., 1998. — 127 с.
10. Петровская А. В. Идея правового закона в контексте характеристики различных правовых культур / А. В. Петровская // История государства и права. — 2007. — № 4. — С. 38–40.
11. Van Hoescke, M. Legal Cultures, Legal Paradigms and Legal Doctrin : Towards a New Model for Comparative / M. Van Hoescke, M. Warrington // Law : International and Comparative Law Quarterly. — Vol. 47. — 1998. — P. 495–536.
12. Коваленко І. І. Про методологічні можливості духовно-культурологічного підходу до вивчення права / І. І. Коваленко, С. І. Шефель // Політична культура суспільства : джерела, впливи, стереотипи : зб. ст. і тез за матеріалами Всеукр. наук.-теор. конф. «XX Харківські політологічні читання». — Х. : НЮАУ ім. Я. Мудрого : НДІ держ. буд. та місц. самовряд. АПрН України, 2008. — С. 155–157.
13. Петровская А. В. Идея правового закона в контексте характеристики различных правовых культур / А. В. Петровская // История государства и права. — 2007. — № 4. — С. 38–40.
14. Зимогляд В. Я. Правова культура у контексті громадянського суспільства / В. Я. Зимогляд // Правова культура і громадянське суспільство в Україні : стан і перспективи розвитку : матеріали міжнар. наук. конф.; Харків, 12 жовт. 2007 р./ редкол.: Ю. П. Битяк, І. В. Яковюк, Г. В. Чапала. — Х. : Право, 2007. — С. 42–44.
15. Скакун О. Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс) : учебник / О. Ф. Скакун. — Х. : Эспада, 2005. — 840 с.

16. Філософія права : навч. посібник / за ред. П. Д. Біленчука. — К. : Атіка, 1999. — 208 с.
17. Тодька Ю. Н. Конституционные основы формирования правовой культуры : монография / Ю. Н. Тодька. — Х. : Райдер, 2001. — 160 с.
18. Семитко А. П. Русская правовая культура: мифологические и социально-экономические истоки и предпосылки / А. П. Семитко // Государство и право. — 1992. — № 10. — С. 108-113.
19. Максимов С. І. Українська правова культура: ціннісний вимір / С. І. Максимов // Правова культура і громадянське суспільство в Україні : стан і перспективи розвитку : матеріали міжнар. наук. конф., Харків, 12 жовт. 2007 р./ Редкол.: Ю. П. Битяк, І. В. Яковюк, Г. В. Чапала. — Х. : Право, 2007. — С. 11-13.

Надійшла до редколегії 03. 10. 2011 р.